

ПРИЗВИЩА, МОТИВОВАНІ МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Лебеденко С. О.

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теоретико-правових дисциплін

Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Полтава, Україна

Дослідження антропонімікону є важливою частиною вивчення мови та історії народу, оскільки власні назви загалом є продуктом історико-культурної спадщини. Останніми роками аналіз всіх видів антропонімів значно активізувався, особливо це стосується дослідження прізвищ окремих регіонів України – Приазов'я, Наддніпрянщини, Донеччини, Полісся, Галичини та інших. Актуальність таких досліджень є очевидною: можливість у майбутньому укладання загального корпусу антропонімів України, простеження тенденцій їх розвитку, виявлення специфіки формування й функціонування на певній території, інше.

Прізвища, як і будь-який інший різновид власних назв, є частиною лексичної системи мови. Їх особливість полягає у функціях, які вони виконують, передусім в ідентифікації людини в суспільстві. О.М. Трубачов зауважував, що загальним надбанням європейської цивілізації стало «...у цілому більш-менш єдине поняття прізвища, що вироблене ... паралельно у різних країнах при загальній схожості ситуацій та еволюції», тому, на його думку, до прізвищ різних народів можна застосувати загальну класифікацію: 1) прізвища від хрестильних імен, 2) прізвища від назв професій, 3) прізвища від «місцевих» назв (назв населених пунктів) та 4) прізвища, утворені від прізвиськ [6, с. 12]. Загальні дослідження слов'янських прізвищ (В. Ташицький, С. Роспонт, Б. Марков, Я. Бистронь, М. Бірила, В. Ніконов, О. Суперанська, Ю. Федосюк та ін.) дають підстави стверджувати, що названі джерела походження прізвищ повно представлені не тільки в українському антропоніміконі.

Звертаючись до основоположних праць, у яких розглядаються принципи диференціації прізвищ, можемо зауважити, що у всіх класифікаціях виділені прізвища за місцем проживання та походженням основоположника роду. Наприклад, серед польських прізвищ В. Ташицький виділяє прізвища, що «вказують на походження або місце проживання особи, котра іменується» (*Górdl, Mazur*, ін.) [5, с. 385], С. Роспонт в одну групу об'єднує «прізвища, утворені 1) від назв національностей (*Mazur, Polak*, ін.) або 2) місця проживання особи, котра іменується» (*Górski*, ін.) [4, с. 206]. Б.Марков, досліджуючи македонські прізвища, в

окрему групу виділяє «прізвища, що позначають походження або місце перебування основоположника прізвища» (*Беличанец, Габер, Драгоманов та ін.*) [2, с. 88].

Прізвища, мотивовані місцем проживання основоположника роду, виділяють усі українські вчені. Ю.К.Редько одним із джерел виникнення прізвищ називає «походження або місце попереднього проживання основоположника роду» [3, с. 23] і зауважує, що «виникнення прізвищ від назв місцевостей – явище природне і зрозуміле» [3, с. 24]. Він поділяє такі прізвища на дві групи: до першої належать ті, які загально вказують на походження – це «прізвища на означення національності предка» (*Верменич*), «утворені від назв давніх руських племен, а також племен і народностей та діалектних груп» (*Барандій, Басараб*), «утворені від топонімічних назв» (*Волинець*), «прізвища, які загально вказують на місце, де хтось проживав» (*Гірняк, Заболотний*) [3, с. 24-26]. До другої групи науковець відносить прізвища, які «конкретно вказують на певний населений пункт», проте їх походження «не завжди можна встановити з абсолютною впевненістю» [3, с. 26].

Серед праць останніх років, присвячених аналізу прізвищ певних регіонів України, хочеться назвати дослідження Н. Булави, О. Жижоми, Л. Кравченко, Л. Лісової, О. Новікової, Р. Падалки, В. Познанської, Н. Рувольової, Я. Фадєєвої, О. Хвїщука, С. Шеремети, О. Ющишиної та багатьох інших. Наприклад, О.Ющишина, досліджуючи прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст., в окрему групу виділяє відтопонімі прізвища, «які зберегли у своїх основах насамперед ойконіми, а також гідроніми та катойконіми» [8, с. 118]. О. Хвїщук у дослідженні, присвяченому аналізу прізвищ жителів міста Нововолинська Волинської області, в окрему групу прізвищ, похідних від відапелятивних імен і прізвиськ, об'єднує прізвища, мотивовані «назвами осіб за посадою (*Пустовіт, Староста та ін.*), соціальним станом (*Голота, Шляхта та ін.*), віросповіданням (*Католик, Православний та ін.*), військовою службою (*Воєвода, Гетьман, Кварцяний, Чорноморець та ін.*), місцем проживання / походження (*Боровий, Горний, Загребельний, Москвич, Нагірний, Наддолинний, Підгайний, Подтинний, Потолочний, Слобода та ін.*)» [7, с.8]. О.Жижома під час аналізу прізвищ жителів українських сіл Приазов'я до окремої групи відапелятивних прізвищ відносить такі, у яких «відображена українська топоніміка, яка вказувала на родовий масток, власність, а у простих людей – звідки вони прийшли чи де народилися» (*Долинський, Коломосць, Гуцуляк, Підтинний, Гасенко*) [1, с. 58].

Ураховуючи історію формування східнослов'янських прізвищ, спираючись на дослідження українських учених-антропонімістів, а також на думку О.М.Трубачова, що прізвища, утворені від «місцевих» назв, «вельми специфічно» представлені в російській антропонімії

[6, с. 12], під час дослідження прізвищ міста Дніпро ми виходили з того, що в окрему групу прізвищ, мотивованих місцем проживання, слід відносити такі дві групи: 1) відтопонімічні, утворені від різних видів топонімів (ойконімів, гідронімів, катойконімів), та 2) відапелятивні, які у свою чергу поділяються на утворені а) від назв різних об'єктів ландшафту, виду селищ та б) від назв народу (національності) основоположника роду, тобто походження. Таких прізвищ в антропоніміконі міста Дніпро близько 2% (не враховуючи прізвищ із затемненою або подвійною мотивацією).

В основах відойконімічних прізвищ жителів міста Дніпро знаходяться назви населених пунктів різних регіонів України: Вінницької – *Брацлавський* (Брацлав), *Могилевський* (Могилів-Подільський, або місто Білорусі), *Немировський* (Немирів), *Ямпольський* (Ямпіль); Волинської – *Грабовський* (Грабове), *Луцький* (Луцьк); Житомирської – *Бердичевський* (Бердичів); Івано-Франківської – *Галицький* (Галич); Київської – *Білоцерковський* (Біла Церква), *Богуславський* (Богуслав), *Любарський* (Любарці), *Трипольський* (Трипілля), *Чернобельський*, *Чернобильський* (Чернобиль); Кіровоградської – *Береславський* (Береславка); Львівської – *Самборський* (Самбір); Полтавської – *Зіньковський* (Зіньків), *Лубневський*, *Лубенської* (Лубни), *Миргородський* (Миргород); Сумської – *Роменський* (Ромни), *Сумський*, *Сумської* (Суми); Тернопільської – *Вишневецький* (Вишневець), *Зборовський* (Зборів); Черкаської – *Каневський* (Канів), *Звенигородський* (Звенигородка, або Звенигород село Львівської області), *Смілянський* (Сміла), *Уманський* (Умань), *Черкаський* (Черкаси), *Чигиринський*, *Чигринський* (Чигирин); Чернігівської – *Нежинський* (Нежин) та інші. Частина прізвищ в основах своїх мають назви населених пунктів інших країн, наприклад: *Стародубський*, *Смоленський*, *Казанський*, *Ржевський*, *Ростовський*, *Тверський*, *Костромської* (Росія), *Браславський*, *Вітебський* (Білорусь), *Молдавський*, *Варшавський* та інші. За будовою ці прізвища, за Ю. Редьком, прикметникового типу і мають суфікс відносних прикметників *-ськ-* [3, с. 27].

Назви населених пунктів прослідковуємо і в відкатойконімічних прізвищах, утворених від назв мешканців цих населених пунктів: *Канивець*, *Стародубець*, *Уманець*, *Полтавець*, *Котелевець*, *Стародубець*, *Круковець*, *Харьковець*, *Запорожець*, *Астраханець*, *Козенець*, *Козинець*, *Лубинець*, *Луганець*, *Лебединець*, *Чигринець*, *Хотинець*, *Волинець*, *Самарець*, *Переяславець*, а також *Браславцев*, *Брянцев*, *Уманцев*, *Псковітинов*, *Ростовцев*, *Рязанцев*, *Кайгородцев*, *Симбірцев*, *Шишакин*, *Тернополін*, *Камчаткін* та інші.

Прізвища, мотивовані гідронімами: *Біломорський*, *Двінянін*, *Дніпров*, *Дніпровський*, *Дністровський*, *Донської*, *Донцов*, *Донець*, *Дунаєвський*,

Самаренко, Самарець, Самарський, Черноморський, Черноморченко, Чорноморець, Задесенець та інші.

До відапелятивних прізвищ належать утворені від об'єктів ландшафту з частинами основ «гора», «ліс», «діброва», «болото», «долина», «гребля», «берег», «дорога» тощо і видів поселень: *Берегової, Лугової, Полевої, Горової, Лесової, Побережний, Дубрівний, Задорожний, Подолінний, Озерний, Нагорний, Підгорний, Налісний, Підлісний, Загребельний, Зарічний*, інші; *Хуторян, Подолян, Городян, Слободян, Хуторської* та інші, а також такі, що мотивовані назвою народу: *Басараб, Бессараб, Волох, Волошин, Грек, Литвин, Литвиненко Лях, Мазур, Поляк, Француз, Швед*, інші.

Отже, в українських прізвищах відтворені різні аспекти буття народу, а прізвища, мотивовані місцем проживання основоположника роду, інформують також про особливості заселення певних територій, міграцію населення. Вивчення цього різновиду українських прізвищ передбачає продовження дослідження в семантичному і структурному аспектах.

Література:

1. Жижома О. О. Семантична та словотвірна природа прізвищ (на матеріалі антропонімії сіл Приазов'я). URL: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_1/13.pdf
2. Марков Б. Типы македонских фамилий. *Онома*, 1978. XXII. Кн.1-2. С. 84-90.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. К., 1966. 136 с.
4. Rospond S. Słownik nazwisk śląskich // *Onomastica*, rocz 1. Wrocław, 1955. С. 198-211.
5. Ташицкий В. (Ответ на 12 вопрос) // *Славянска филология. Материали за V Международен конгрес славистите*. София, 1963. Т. 1. С. 384-385.
6. Трубачев О. Н. Из материалов для этимологического словаря фамилий России // *Этимология* 1966. М., 1968. С. 3-53.
7. Хвіщук О. В. Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук. Луцьк, 2018. 19 с.
8. Ющишина О. М. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII – ХХІст.: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2019. 294 с.